

Wstęp

Cenzura jako forma zinstytucjonalizowanej kontroli prewencyjnej, zwanej uprzednią, towarzyszyła ludzkości od dawna. Z końcem XVIII w. ten typ cenzury uważany był jednak przez wielu za instytucję szkodliwą, ograniczającą wolność słowa. W ciągu XIX w. cenzurę prewencyjną zlikwidowano w wielu państwach Europy Zachodniej, często zastępując ją tzw. cenzurą represyjną¹. Na początku XX w. istnienie cenzury prewencyjnej uważano za rzecz wyjątkową i przejściową, uzasadnioną jedynie w czasie wojny. Bardzo szybko okazało się jednak, że instytucja ta jest nieodłącznym atrybutem rodzących się wówczas totalitaryzmów. W państwie komunistycznym, jakim była Polska Rzeczpospolita Ludowa, była ona zorganizowana wedle wzorców sowieckich i nie tylko była immanentną cechą ustroju, ale także przybrała formę skrajną, znaną jedynie w innych państwach totalitarnych, takich jak: Związek Sowiecki, faszystowskie Włochy czy nazistowska III Rzesza.

Cenzura w państwie komunistycznym, obok propagandy, była jednym z najważniejszych filarów wspierających reżim. W latach 1944–1948 przedstawiciele rządzącej Polskiej Partii Robotniczej (od grudnia 1948 r. – Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej) zdołali podporządkować sobie system środków masowego przekazu. Dzięki temu monopolowi bez przeszkód mogli szerzyć wśród polskiego społeczeństwa ideologię nowych władz komunistycznych. Aby nic nie zakłócało propagandowego przekazu, potrzebna była jednak cenzura prewencyjna, której główne zadanie polegało na eliminowaniu wszelkich idei oraz informacji niezgodnych z oficjalną

¹ Joachim Bartoszewicz w *Podręcznym słowniku politycznym* z 1925 r. definiował cenzurę jako „ocenę wartości, moralności i zgodności z prawem puszczanych w obieg publiczny utworów piśmienniczych. Cenzura jest »prewencyjna«, czyli uprzednia, zapobiegawcza, jeśli ocenia, czy dany utwór może być wydany (drukowany, reprodukowany), lub też »represyjna«, tj. pociągająca do odpowiedzialności i nakładająca kary na autora albo wydawcę w razie, jeśli wydany utwór uznany będzie za szkodliwy, niemoralny lub sprzeczny z prawem [...]. Specjalnie surową i dotkliwą była cenzura prewencyjna (np. w Rosji, gdzie istniała do 1905 r.). Dziś cenzura prewencyjna z reguły została zaniechana i stosowana bywa przy nienormalnych wyjątkowych warunkach, np. podczas wojny”. J. Bartoszewicz, *Podręczny słownik polityczny. Do użytku posłów, urzędników państwowych, członków ciał samorządowych i wyborców*, Warszawa 1925, s. 94–95.

i aktualną linią propagandową rządzących. Od szczelności systemu zależało też skuteczne oddziaływanie szerzonych za pomocą prasy, widowisk i radia idei oraz kształtowanie oczekiwanych przez reżim komunistyczny postaw społecznych².

Pomimo że działaniom instytucji cenzury starano się nadać ramy prawne, jej istnienie i aktywność były w istocie bezprawiem. Sam fakt utworzenia Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk był sprzeczny z zapisami Konstytucji marcowej z 1921 r., na którą powoływali się komuniści w Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, oficjalnie wydane 22 lipca 1944 r. w Chełmie, a faktycznie zredagowanego i zatwierdzonego już wcześniej w Moskwie³.

Do niezgodnych z prawem należały działania cenzorskie stosowane wobec twórców i artystów. Szczególnie naganne były praktyki urzędników GUKPPiW, mające na celu wciągnięcie redakcji i autorów – jak napisał Zbigniew Romek – „w grę wzajemnych ustępstw”, w wyniku czego dzieło było cenzurowane i zmieniane przez samego twórcę. Tym samym autor, zabiegający o wydanie publikacji, nie tylko godził się z istnieniem cenzury prewencyjnej, ale też sam stawał się współwinnym „zbrodni” na wolności słowa⁴. Urzędnik GUKPPiW, narzucając twórcom oficjalną linię propagandową władz, sugerując, co należy pisać lub usunąć, zmienić lub przeredagować, stawał się kimś więcej niż tradycyjny cenzor znany z poprzednich epok – był współredaktorem i współtwórcą nieswoich dzieł i tekstów⁵. Stefan Kisielewski nieprzypadkowo pisał o instytucji cenzury w dobie PRL: „[...] mam zastrzeżenia przeciw temu terminowi u nas: to nie jest cenzura, lecz zwykle fałszowanie tekstów, boć wycina się zdania bez wiedzy publiczności, zmuszając autora, żeby sygnował to, czego nie napisał. Słowo »cenzura« to za dużo dla nich zaszczytu!”⁶.

Cenzura komunistyczna była instytucją jawną; redaktorzy i wydawcy do brze wiedzieli, gdzie odbywa się kontrola dzieł twórców. Adres urzędu kontroli prasy, publikacji i widowisk można było także odnaleźć w książce telefonicznej, jednak ogół społeczeństwa nie zdawał sobie do końca sprawy z istnienia cenzury prewencyjnej i z rozmiaru spustoszenia, jakie czyni-

² B. Gogol, *Fabryka fałszywych tekstów. Z działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958*, Warszawa 2012, s. 23–25.

³ Z. Romek, *Poza prawem. System funkcjonowania cenzury w PRL*, [w:] *Literatura w granicach prawa (XIX–XX w.)*, red. K. Budrowska, E. Dąbrowicz i M. Lul, Białystok 2013, s. 167–168.

⁴ *Ibid.*, s. 182.

⁵ M. Fik, *Cenzor jako współautor*, [w:] *Literatura i władza*, red., słowo wstępne E. Sarnowska-Temeriusz, Warszawa 1996, s. 134–135.

⁶ S. Kisielewski, *Dzienniki*, Warszawa 2001, s. 735.

ła; zadania i struktury urzędu oraz jego działania były bowiem utajnione. Dopiero sabotaż, jakim było wywiezienie i opublikowanie przez krakowskiego cenzora Tomasza Strzyżewskiego dokumentów tej instytucji, wywołał wstrząs wśród polskich elit⁷. To dzięki Strzyżewskiemu w dużej mierze doszło w latach 1980–1981 do debaty na temat roli cenzury w państwie polskim⁸.

Instytucja cenzury – co rzadziej jest przedmiotem refleksji naukowej – była także ważnym elementem aparatu przemocy w PRL. Cenzorzy, współpracujący z funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa (później Służby Bezpieczeństwa) i prokuratury, sporządzali na polecenie tych instytucji ekspertyzy dotyczące m.in. zarzutu o tzw. wrogą propagandę. Opinie te miały istotny wpływ, zwłaszcza w czasach stalinowskich, na wysokie wyroki ferowane przez sądy w procesach politycznych. Zarazem jednak sprawozdania cenzorskie z kontroli publikacji i widowisk, przesyłane regularnie władzom partyjnym oraz organom bezpieczeństwa, inicjowały działania operacyjne funkcjonariuszy SB skierowane przeciwko środowiskom twórczym.

Częścią tego systemu był także urząd cenzury w Opolu. Celem niniejszej pracy jest zrekonstruowanie jego dziejów oraz ukazanie urzędników w nim pracujących i skutków ich działań. Analiza działalności opolskiego urzędu nie byłaby możliwa do przedstawienia w oderwaniu od najważniejszych zmian zachodzących w statucie i zadaniach GUKPPIW, które starano się również poddać analizie.

Zakres chronologiczny i terytorialny pracy wyznaczają daty związane ze zmianami administracyjnymi na ziemiach polskich po II wojnie światowej. W 1950 r. powstało województwo opolskie, którego granice uległy korekcie w 1975 r. Wraz z powstaniem województwa utworzono miejscowy Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk z siedzibą w Opolu. W ciągu niemal 40 lat istnienia instytucja ta, będąca częścią GUKPPIW, trzykrotnie zmieniła nazwę; kolejno był to: Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (1950–1972), następnie Delegatura Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (Delegatura GUKPPIW 1972–1981) i ostatecznie Okręgowy Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk (OUKPIW 1981–1990). W rok po przełomie 1989 r., decyzją polskiego Sejmu, GUKPIW oraz jego struktury terenowe przestały istnieć.

Teren działalności cenzorów – województwo opolskie – został wybrany w sposób zamierzony. Region ten miał wyjątkowy charakter w PRL – od

⁷ *Czarna księga cenzury PRL*, t. 1–2, Londyn 1977.

⁸ Sprawę komentowano także w lokalnej prasie opolskiej: *Projekt ustawy o cenzurze*, „Trybuna Opolska” 1981 z 7 IV, nr 70; *Czytanie projektu ustawy o cenzurze*, „Trybuna Opolska” 1981 z 23 IV, nr 81.

innych części Polski odróżniał go zwłaszcza mieszany skład etniczny. Przez wiele powojennych lat większość społeczeństwa Opolszczyzny stanowiła ludność rodzima i z tym faktem musiał się liczyć reżim komunistyczny rządzący Polską w latach 1944–1989. Okoliczność ta determinowała także w dużym stopniu działania funkcjonariuszy urzędów cenzury pracujących na terenie województwa opolskiego.

Opolski urząd nie był samodzielną instytucją. Aktywność jego pracowników inspirowana była, obok dyrektyw płynących z GUKPPiW, także przez Komitet Wojewódzkiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Opolu, lokalne kierownictwo UB, a następnie SB; sprawy dotyczące Kościoła uzgadniano dodatkowo z Wydziałem do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej.

Zawarte w tytule pracy określenie „Czujni strażnicy demokracji” nie jest przypadkowe. Użył go w 1945 r. odniesieniu do urzędników komunistycznej cenzury i obrońców nowego typu demokracji, określanej mianem „ludowej”, Jakub Berman⁹ – współtwórca Centralnego Biura Kontroli Prasy oraz działacz partyjny odpowiedzialny w Biurze Politycznym KC PPR za sprawy ideologiczne, propagandę oraz cenzurę. Wysoki funkcjonariusz partyjny zapewne nie domyślał się, że podobnie o urzędnikach komunistycznej cenzury będą mówić w przyszłości ofiary ich działań – twórcy i dziennikarze. Redaktor naczelny kontrolowanego przez opolskich cenzorów tygodnika katolickiego „Niedziela” – ks. Ireneusz Skubiś – nieprzypadkowo w jednym z wywiadów nazwał Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk „strażnikiem, który realizował politykę PRL-u”¹⁰. Określenie to nie jest obce także naukowcom zajmującym się badaniem dziejów komunistycznej cenzury i mediów. Autor prac poświęconych m.in. historii gdańskiego urzędu kontroli prasy i widowisk – Bogusław Gogol – pisał w jednym z tekstów, że „po wyborach do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 r. ustanawiano monopol na przekaz propagandowy w duchu kształtowanego w Polsce stalinizmu [...]”. Cenzura odgrywała w tym procesie rolę ortodoksyjnego strażnika odrealnionego obrazu budowanego ustroju”¹¹.

Cenzurze prewencyjnej funkcjonującej w dobie PRL poświęcono stosunkowo dużo publikacji. Pierwsze prace dotyczące Głównego Urzędu Kontroli

⁹ *Stenogram ze zjazdu delegatów wojewódzkich i miejskich biur kontroli prasy w dn. 23, 24 i 25 maja 1945 r.*, [w:] *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, oprac. D. Nałęcz, Warszawa 1994, s. 34–35.

¹⁰ *Jamnik pod szafą*, [rozmowa] z ks. Ireneuszem Skubisiem, [w:] B. Torański, *Knebel. Cenzura w PRL-u*, Warszawa 2016, s. 244–245.

¹¹ B. Gogol, *Przełom czy kontynuacja? Cenzura w obliczu polskiego Października 1956*, cz. 1, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2016, nr 4, s. 22.

Prasy, Publikacji i Widowisk powstały jeszcze przed 1989 r. W tym czasie wyszła książka Kazimierza Bagińskiego¹² oraz ukazały się teksty publikowane m.in. na łamach drugoobiegowego miesięcznika „Zapis” oraz późniejszego „Wezwania”¹³. Pionierską publikacją był zbiór dokumentów wywiezionych z PRL przez Tomasza Strzyżewskiego, opublikowany pod znamienym tytułem *Czarna księga cenzury PRL*¹⁴. W niniejszej pracy wykorzystano także nowe wydanie tej książki z obszernym tekstem wstępnym Zbigniewa Romka¹⁵. Powstała w okresie PRL, ale wydana w 1989 r. praca Mieczysława Ciećwierza została natomiast poświęcona polityce prasowej, którą realizowali również urzędnicy cenzury¹⁶. Po likwidacji GUKPPiW w 1990 r. opublikowano klasyczne już dziś pozycje podejmujące problem cenzury komunistycznej i działalności urzędników GUKPPiW, zwłaszcza w początkowym okresie PRL, napisane przez: Martę Fik¹⁷, Stanisława A. Kondkę¹⁸, Darię Nałęcz¹⁹, Andrzeja Paczkowskiego²⁰ oraz Zofię Radzikowską²¹.

W obiegu naukowym nadal brakuje monografii prezentującej całościową historię i zmieniające się zadania organów cenzury prewencyjnej w PRL, w tym dzieje GUKPPiW. Zbigniew Romek oraz Kamila Kamińska-Chelminiak we wstępie do zbioru studiów z 2017 r., poświęconych różnym aspektom działalności cenzorskiej, nieprzypadkowo napisali, że mimo dostępu do akt wielu instytucji do dzisiaj: „Mało wiadomo na temat samych cenzorów, którzy tworzyli urząd, ze szczególnym uwzględnieniem dyrekcji, zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim. Niewielu z nich chciało, już po likwidacji cenzury, opowiadać o swojej pracy wykonywanej przed 1990 r.

¹² K. Bagiński, *Cenzura w Polsce*, Warszawa 1981.

¹³ Szczególnie przydatny był anonimowy *Raport z cenzury*, w którym scharakteryzowano strukturę, kadre i zadania GUKPPiW. Sz. N., *Raport z cenzury*, „Wezwanie” 1983, nr 4, s. 81–85.

¹⁴ *Czarna księga cenzury PRL*, t. 1–2, Londyn 1977.

¹⁵ Z. Romek, *System cenzury PRL*, [w:] T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015, s. 29–57.

¹⁶ M. Ciećwierz, *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.

¹⁷ M. Fik, *op. cit.*, s. 131–147.

¹⁸ S. A. Kondkę, *Władza i wydawcy*, Warszawa 1993.

¹⁹ W skład tej publikacji wchodził erudycyjny wstęp autorki dotyczący genezy instytucji kontroli prasy i publikacji w Polsce oraz zestaw najważniejszych dokumentów, zarówno normatywów, jak i protokołów narad krajowych urzędników GUKPPiW. *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949...*

²⁰ A. Paczkowski, *Cenzura 1946–1949. Statystyka działalności*, „Zeszyty Historyczne” 1996, z. 116, s. 22–57.

²¹ Z. Radzikowska, *Z historii walki o wolność słowa w Polsce (cenzura w PRL w latach 1981–1987)*, Kraków 1990.

Białych plam cenzury można wyliczać jeszcze wiele”²². Tylko częściowo wypełnia tę lukę praca Aleksandra Pawlickiego traktująca o dziejach urzędu, ograniczona jednak do lat 1965–1972²³. Liczne odniesienia do historii GUKPPiW znajdują się także w pracy Zbigniewa Romka poświęconej zjawisku cenzury w aspekcie nauk historycznych²⁴. Należy podkreślić, że jedynie w nielicznych pracach podjęto trud opisanie terenowych struktur GUKPPiW. Do prac wzorcowych w tym względzie należy zaliczyć dzieło Bogusława Gogola poświęcone historii Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku w latach 1945–1958²⁵. Książka o gdańskim urzędzie stanowiła ważne źródło inspiracji przy pisaniu niniejszej pracy nie tylko ze względu na zawartość merytoryczną, ale także z uwagi na analogie związane ze specyfiką etniczną regionów i obecnością ludności rodzimej: na Pomorzu Gdańskim – Kaszubów, a w województwie opolskim – Ślązaków²⁶. Kwestia ludności rodzimej w perspektywie cenzury znalazła odzwierciedlenie również w publikacji Joanny Szydłowskiej dotyczącej Warmii i Mazur²⁷. Ważną pracą, w której podjęto problem kontroli wydawnictw w wymiarze lokalnym, jest także książka Piotra Nowaka poświęcona wojewódzkiemu urzędowi cenzury w Poznaniu w latach 1946–1955²⁸. Interesujące spostrzeżenia dotyczące struktury i działalności kieleckiego urzędu kontroli prasy zawarto z kolei w artykułach Adama Jachimczyka²⁹.

²² K. Kamińska-Chelminiak, Z. Romek, *Wstęp*, [w:] *Cenzura w PRL. Analiza zjawiska*, red. Z. Romek, K. Kamińska-Chelminiak, Warszawa 2017, s. 13.

²³ A. Pawlicki, *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965–1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001.

²⁴ Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010.

²⁵ B. Gogol, *Fabryka fałszywych tekstów...*

²⁶ W pracy wykorzystano także inne pozycje B. Gogola poświęcone zagadnieniu ludności rodzimej. B. Gogol, *Cenzura a kaszubski separatyzm. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Gdańsku wobec dwutygodnika „Kaszëbë” 1957–1961*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2017, nr 3, s. 55–80.

²⁷ J. Szydłowska, *Ocenzurowane dziedzictwo. Ziemie Zachodnie i Północne w świetle archiwów Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie*, „Napis” 2009, seria 15, s. 337–349.

²⁸ P. Nowak, *Cenzura wobec rynku książki. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu w latach 1946–1955*, Poznań 2012.

²⁹ A. Jachimczyk, *Formy szkolenia cenzorskiego na przykładzie „Biuletynu Instrukcyjno-Szkoleniowego” Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Kielcach*, „Studia Kieleckie. Seria Bibliologiczno-Prasoznawcza” 2000, nr 1, s. 51–66; *idem*, *Niektóre aspekty działalności Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Kielcach w latach 1945–1975*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1999, t. 4, s. 261–280.

W niniejszej pracy wykorzystano również publikacje, których autorzy poddali analizie różne obszary działalności urzędników GUKPPiW. Szczególnie ważne w tym względzie okazały się opracowania poświęcone relacjom autor–cenzor i ingerencjom cenzorskim w dzieła twórców. Do autorów podejmujących ten problem w różnych wymiarach należą m.in.: Kamila Budrowska³⁰, Anna Misiak³¹ i Konrad Rokicki³². Wskazać należy także publikacje poświęcone prawnym aspektom funkcjonowania GUKPPiW i jego komórkom terenowym. Wśród nich warto wymienić teksty: Agnieszki Bagińskiej-Masioty³³, Patrycji Kańduły³⁴, Tomasza Mielczarka³⁵ oraz Mirosława Wyrzykowskiego³⁶. Tematyce prasy i wydawnictw katolickich zostały natomiast poświęcone prace: Piotra Góreckiego³⁷, Jana Kopca³⁸, Alojzego Sitka³⁹, Janusza Stefaniaka⁴⁰ oraz Dominika Zamiatały⁴¹.

Rekonstrukcja dziejów opolskiej cenzury nie byłaby możliwa bez analizy publikacji historycznych dotyczących różnych aspektów historii Górnego Śląska w XX w. W pracy wykorzystano książki i artykuły: Zbigniewa Bereszyńskiego⁴²,

³⁰ Autorka prac poświęconych twórczości literackiej w PRL oraz kwestii ineditów. K. Budrowska, *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL. 1948–1958*, Białystok 2009; eadem, *Zatrzymane przez cenzurę. Inedita z połowy wieku XX*, Warszawa 2013.

³¹ A. Misiak, *Kinematograf kontrolowany*, Kraków 2006.

³² K. Rokicki, *Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011.

³³ A. Bagińska-Masiota, *Prawne podstawy cenzury prasy w okresie stanu wojennego w Polsce (1981–1983)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, z. 2, s. 185–203.

³⁴ P. Kańduła, *Podstawy prawne oraz kompetencje organów cenzury w Polsce Ludowej*, „Disputatio” 2009, t. 8, s. 77–92.

³⁵ T. Mielczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, R. 4, s. 29–50.

³⁶ M. Wyrzykowski, *Cenzura w świetle orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego*, „Przegląd Sądowy” 1992, z. 2, s. 3–37.

³⁷ P. Górecki, *Opolskie Roczniki Diecezjalne 1947–2010*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2014, nr 34, s. 207–230.

³⁸ J. Kopiec, *Książka w Diecezji Opolskiej 1956–1989*, [w:] *Książka na Śląsku w latach 1956–1989. Zarys problematyki*, red. M. Pawłowiczowa, Katowice 1995, s. 137–143.

³⁹ A. Sitek, *Organizacja i kierunki działalności Kurii Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945–1956*, Wrocław 1986.

⁴⁰ J. Stefaniak, *Polityka władz państwowych PRL wobec prasy katolickiej w latach 1945–1953*, Lublin 1998.

⁴¹ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Kielce 2009.

⁴² Z. Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa i media informacyjne w województwie opolskim*, [w:] *Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989. Studia i materiały*, red. K. Jasiak, Opole 2012, s. 167–280.

Macieja Fica⁴³, Andrzeja Hanicha⁴⁴, Bernarda Linka⁴⁵, Michała Lisa⁴⁶, Piotra Madajczyka⁴⁷, Stanisława Sławomira Nicieji⁴⁸, Stanisława Senfta⁴⁹ i Krzysztofa Tarki⁵⁰. Ważne były także publikacje poświęcone lokalnym mediom i teatrom. Szczególnie pomocne okazały się prace: Bogdana Cimały⁵¹, Joachima Glenska⁵², Zbigniewa Grabowskiego⁵³, Czesławy Mykity-Glensk⁵⁴, a zwłaszcza książka Agnieszki Wójtowicz, która opisała w niej m.in. działania cenzury wobec Teatru 13 Rzędów Jerzego Grotowskiego w Opolu⁵⁵.

Przydatne okazały się także publikacje podejmujące problem cenzury bibliotecznej oraz zjawiska określanego mianem bibliocydu – „czystki” w księgozbiorach bibliotek. W pracy wykorzystano poświęcone tej tematyce książki i artykuły autorstwa: Andrzeja Dróżdża⁵⁶, Małgorzaty Korczyńskiej-

⁴³ M. Fic, *Nowy podział administracyjny*, [w:] *Województwo śląskie 1945–1950*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007, s. 81–90.

⁴⁴ A. Hanich, *Relacje państwo – Kościół katolicki w czasach Władysława Gomułki i Edwarda Gierka (1956–1980) ze szczególnym uwzględnieniem Śląska Opolskiego*, „Studia Śląskie” 2005, t. 64, s. 95–117.

⁴⁵ B. Linek, „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945–1950 (w świetle materiałów wojewódzkich), Opole 1997; idem, *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1950*, Opole 2014.

⁴⁶ M. Lis, *Województwo opolskie 1950–2010. Start jednostki administracyjnej*, [w:] *Województwo opolskie 1950–2010*, red. M. Lis, K. Szczygalski, L. Dróżdż, Opole 2011, s. 9–28.

⁴⁷ P. Madajczyk, *Przylączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*, Warszawa 1996.

⁴⁸ S. S. Nicieja, *Alma Mater Opoliensis. Ludzie – fakty – wydarzenia*, Opole 2004.

⁴⁹ S. Senft, *Gospodarka i społeczne skutki uprzemysłowienia Śląska Opolskiego w latach 1950–1955*, Opole 1995.

⁵⁰ K. Tarka, *Październik 1956 roku – aspekty polityczne*, [w:] *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*, red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka, Katowice–Opole–Kraków 2007, s. 293–309.

⁵¹ B. Cimała, *Odzwierciedlenie procesu integracji społecznej mieszkańców Opolszczyzny na łamach „Trybuny Opolskiej” w latach 1952–1959*, „Materiały i Studia Opolskie” 1987, z. 62, s. 101–144.

⁵² J. Glensk, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 2: 1945–1989, Opole 1994; idem, *Prasa Śląska Opolskiego w czterdziestoleciu PRL*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1986, nr 3, s. 117–131; idem, *Rola Rozgłośni Polskiego Radia w Opolu w rozwoju kultury na Opolszczyźnie*, „Kwartalnik Opolski” 1974, nr 3, s. 87–116.

⁵³ Z. Grabowski, *Początki prasy powojennej na Śląsku Opolskim („Głos Prądnika” i „Nasz Głos” w latach 1945–1947)*, „Studia Śląskie” 1990, t. 48, s. 55–80; idem, *Zmiany w prasie opolskiej w latach 1953–1957 (ze szczególnym uwzględnieniem „Trybuny Opolskiej”)*, [w:] *Materiały pomocnicze do najnowszej historii dziennikarstwa*, t. 16, red. A. Słomkowska, współpraca D. Miłojajczyk-Grzelewska, Warszawa 1991, s. 23–39.

⁵⁴ Cz. Mykita-Glensk, *Teatr opolski w latach 1945–1975*, [w:] *40 lat Teatru w Opolu 1945–1985*, red. J. Feusette, J. Nowara, Opole 1985, s. 5–19.

⁵⁵ A. Wójtowicz, *Od „Orfeusza” do „Studium o Hamlecie”. Teatr 13 Rzędów w Opolu (1959–1964)*, Wrocław 2004.

⁵⁶ A. Dróżdż, *Działalność Centralnego Zarządu Bibliotek 1951–1957*, [w:] *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki, Łódź–Warszawa

-Derkacz⁵⁷ i Marty Nadolnej-Łłuczylkont⁵⁸ oraz dotyczłce lokalnych problemów prace Czesława Wawrzyniaka⁵⁹.

Przy opracowywaniu dziejów opolskiego urzędu kontroli prasy, a zwałszcza zadań cenzorów, przydatne okazały się również relacje, wywiady oraz wspomnienia urzędników GUKPPiW i komórek terenowych, choć do tego typu publikacji należy podejść krytycznie i ze szczególną ostrożnością. W pracy wykorzystano teksty wspomnień i wywiadów: Zdzisława Barwliaka – cenzora z Opola⁶⁰, Edwarda Pawłaka – cenzora z Poznania⁶¹, Kazimierza Rosadzińskiego – naczelnika gdańskiego WUKPPiW⁶² oraz Olgierda Źmudzkiego – cenzora z Katowic⁶³. Ponadto relację autorowi pracy zgodził się złożyć ostatni dyrektor opolskiego urzędu – Eugeniusz Kaniok⁶⁴, który wielokrotnie na łamach prasy i ksiłżek wypowiadał się na temat komunistycznej cenzury⁶⁵.

Od 1963 r. odbywał się cyklicznie w Opolu Krajowy Festiwal Piosenki Polskiej. Wydarzenie to doczekało się wielu artykułów i ksiłżek, w tym także wspomnień i relacji uczestników oraz organizatorów, które również wykorzystano w pracy. Wśród wielu publikacji szczególnie przydatna okazała się klasyczna już ksiłżka Jerzego Grygolunasa, choć napisana jeszcze

2014, s. 139–166; *idem*, *Działalność Katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955*, „Sobótka” 2012, nr 2, s. 81–100; *idem*, *Zapomniany bibliocyd. Szkice o ludziach i ksiłżkach w czasach stalinizmu*, Kraków 2017.

⁵⁷ M. Korczyńska-Derkacz, *Ksiłżki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania” księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956*, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczenie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. D. Degen i J. Gzella, Toruń 2010, s. 333–356.

⁵⁸ M. Nadolna-Łłuczylkont, *Powrót ksiłżek „zakazanych” do współczesnych odbiorców (wybrane zagadnienia)*, Katowice 2013.

⁵⁹ Cz. Wawrzyniak, *Publiczne biblioteki powszechne na Śląsku Opolskim*, Wrocław 1974; C. Wawrzyniak, *Możliwość dostępu do ksiłżki w powojennym Opolu*, „Śląsk Opolski” 1998, nr 1, s. 29–33.

⁶⁰ Z. Górniak, *Nie ma wolności bez służebności. Ze Zdzisławem Barwliakiem, cenzorem z OUKPiW w Opolu, rozmawia Zbigniew Górniak*, „Trybuna Opolska” 1989 z 3 X, nr 229.

⁶¹ E. Pawlak, *Moje małżeństwo z cenzurą*, cz. 6, „Wprost” 1990, nr 8, s. 22–24; *idem*, *Moje małżeństwo z cenzurą*, cz. 3, „Wprost” 1990, nr 6, s. 22–24.

⁶² K. Rosadziński, *Rozważania na marginesie „ksiłżek zapisów”*, „Gdański Rocznik Muzealny” 1996, t. 16, s. 28–52.

⁶³ „Przeszłość cenzora ciągnie się za człowiekiem przez kilkadziesiąt lat...”. Z Olgierdem Źmudzkiem, *pracownikiem Okręgowego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Katowicach w latach siedemdziesiątych*, rozmawia Andrzej Sznajder, „Czasypismo” 2015, nr 2, s. 22–25.

⁶⁴ Zbiory autora, Relacja Eugeniusza Kanioka, Opole 16 XI 2017 r.

⁶⁵ E. Kaniok (Wasz Francik), *Stać mnie na życie*, Opole 2011; D. Wodecka-Lasota, L. Frelich, *Opowieść o cenzurze na Opolszczyźnie. Rozmowa z Eugeniuszem Kaniokiem*, „Gazeta Wyborcza w Opolu”, <http://opole.wyborcza.pl/opole/1,35086,1789478.html?disableRedirects=true> (dostęp: 15.06.2017).

w czasach PRL⁶⁶. Do wartościowych należy pozycja Karoliny Bittner, która poddała analizie relacje zachodzące między władzami a twórcami muzyki rozrywkowej⁶⁷. Istotny i pomocny, bo porządkujący podstawowe fakty z dziejów festiwalu, był także popularnonaukowy tekst Jarosława Wasika⁶⁸. Ważnym świadectwem okazały się również wspomnienia twórców i artystów kabaretowych biorących udział w festiwalu, w tym zwłaszcza: Krzysztofa Jaślara⁶⁹, Jana Pietrzaka⁷⁰, Andrzeja Rosiewicza⁷¹, Bogdana Smolenia⁷² oraz Marcina Wolskiego⁷³.

W niniejszej pracy wykorzystano dokumenty przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Najważniejsze materiały pochodzą z zespołu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Odnaleziono tam zarówno dokumenty dotyczące funkcjonowania GUKPPiW i jego pracowników w ciągu całego analizowanego okresu, jak i źródła związane z działalnością wojewódzkich urzędów w Opolu, w tym m.in.: komplet rocznych sprawozdań naczelników i dyrektorów, korespondencję z centralą oraz informacje o dokonywanych ingerencjach⁷⁴.

Interesujące materiały pozyskano także z zespołu dokumentów po byłym Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zwłaszcza wytworzone przez pracowników Wydziału Kultury oraz Wydziału Propagandy. Obok źródeł świadczących o bezpośrednim wpływie władz partyjnych na GUKPPiW w zbiorze tym zachowały się również materiały dotyczące zadań i sposobów sprawowania nadzoru cenzorskiego nad tak popularnym wydarzeniem kulturalnym jak Krajowy Festiwal Piosenki Polskiej. Materiały dotyczące działań cenzury na Śląsku pozyskano także z zespołów: Urzędu Rady Ministrów, Ministerstwa Informacji i Propagandy, Ministerstwa Ziem

⁶⁶ J. Grygolunas, *Festiwal opolskie*, Warszawa 1971.

⁶⁷ K. Bittner, *Partia z piosenką, piosenka z partią. PZPR wobec muzyki rozrywkowej*, Warszawa 2017.

⁶⁸ J. Wasik, *Moje festiwale opolskie*, [w:] *Opole. Dzieje i tradycja*, red. B. Linek, K. Tarka i U. Zajączkowska, Opole 2011, s. 317–330.

⁶⁹ K. Jaślar, *Kabaret Tey 1971–1989. Teksty, wspomnienia, pomówienia*, Poznań 1992.

⁷⁰ J. Pietrzak, *Jak obaliłem komuń*, Łomianki 2010.

⁷¹ A. Rosiewicz, M. Krajski, *Od niewoli do niewoli*, Warszawa 2014.

⁷² B. Smoleń, A. K. Klys, *Niestety wszyscy się znamy*, Kraków 2011.

⁷³ M. Wolski, *Kabaret Nadredaktora*, t. 1: *Wszystkie drogi prowadzą do rymu*, Warszawa 2002.

⁷⁴ W Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) zachowały się wszystkie sprawozdania roczne z działalności opolskiego urzędu z lat 1961–1989, a także większość sprawozdań wcześniejszych (miesięcznych, kwartalnych i półrocznych) z lat 1951–1960. AAN, GUKPPiW, sygn. 3615, 3616, 3617, 3618, 3619, 3715, 3716.

Odzyskanych, Urzędu do Spraw Wyznań oraz z Akt Antoniego Bidy – wieloletniego pracownika i dyrektora GUKPPiW.

W przeciwieństwie do innych miast wojewódzkich, gdzie działały urzędy cenzury, dokumentacja wytworzona przez opolski WUKPPiW nie została przekazana do miejscowego archiwum. Od lat 60. akta opolskiej cenzury były brakowane na miejscu lub odsyłane do Archiwum GUKPPiW. Z tego powodu kwerendę rozszerzono na inne archiwa państwowe, gdzie zachowała się spuścizna po lokalnych urzędach cenzury. Szczególnie owocne okazały się poszukiwania w archiwach państwowych w Gdańsku, Katowicach, Poznaniu, Rzeszowie i Zielonej Górze, w których znajdują się zespoły dokumentów po byłych urzędach kontroli prasy. Odnaleziono tam cenne materiały, w tym zarządzenia, dyrektywy, instrukcje oraz okólniki, które kierownictwo GUKPPiW przysyłało do podległych oddziałów terenowych. Dokumenty te zachowały się często tylko dlatego, że nie trafiły do Archiwum GUKPPiW, gdzie prowadzono rygorystyczną politykę brakowania akt⁷⁵. W materiałach pozostałych po byłych urzędach wojewódzkich cenzury najliczniejsze są dokumenty z początków działalności cenzorskiej do lat 60. XX w. Akta z lat 70. są tu niestety rzadkością, a dokumenty pochodzące z dekady lat 80. odnaleziono jedynie w archiwum rzeszowskim⁷⁶.

Ważne akta dotyczące funkcjonowania GUKPPiW znalazły się w zasobach Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie oraz w oddziale wrocławskim IPN. Ze zbiorów warszawskich udało się pozyskać dokumenty, na podstawie których można było zrekonstruować m.in. pierwotną strukturę Centralnego Biura Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. W zbiorach archiwum warszawskiego IPN zachowały się również „instrukcje cenzorskie”, dokumenty dotyczące działalności cenzorów wojskowych oraz pisma i umowy dotyczące współpracy władz Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk z kierownictwem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej.

We wrocławskim archiwum IPN, gdzie przechowywane są zbiory wytworzone przez organy Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Opolu oraz późniejszej Służby Bezpieczeństwa, odnaleziono np. akta osób skazanych w latach 50. na kary więzienia za tzw. wrogą propagandę. W ich procesach opolscy cenzorzy występowali jako biegli powoływani przez prokuraturę. Dokumenty z późniejszych lat dotyczyły także współpracy funkcjonariuszy

⁷⁵ Akcja usuwania niepotrzebnych, zdaniem kierownictwa GUKPPiW, dokumentów nabrała tempa zwłaszcza w dwóch ostatnich dekadach istnienia cenzury.

⁷⁶ W wymienionych placówkach dokumenty z końca lat 70. i początku lat 80. zachowały się jedynie w Rzeszowie. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Rzeszowie. Inwentarz, k. V.

SB z opolską cenzurą w celu zwalczania opozycji politycznej związanej z „Solidarnością”, Niezależnym Zrzeszeniem Studentów oraz ruchem Wolność i Pokój.

Kwerendą objęto również zbiory Archiwum Diecezjalnego w Opolu. Odnalezione tam dokumenty ukazywały metody i środki, którymi posługiwali się urzędnicy cenzury próbujący ograniczać działalność wydawniczą opolskiego Kościoła. W materiałach zachowały się głosy protestu opolskich duchownych przeciw szykanom stosowanym przez komunistyczną cenzurę, skierowanym m.in. przeciw redakcji „Wiadomości Urzędowych Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego” oraz Wydawnictwu Świętego Krzyża w Opolu.

Cenne źródła przyniosła kwerenda przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Opolu. Pomimo że w placówce tej nie ma zespołu bezpośrednio związanego z opolskim Wojewódzkim Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, dokumenty wytworzone w trakcie wieloletniej działalności tej instytucji zachowały się (choć mocno rozproszone) w innych zespołach. Spośród nich szczególnie ważna była spuścizna po KW PZPR w Opolu, zwłaszcza dokumenty z Wydziału Propagandy oraz protokoły egzekutywy KW PZPR.

Dokumenty ilustrujące funkcjonowanie opolskich struktur cenzury w latach 40. XX w. pozyskano tu również z zespołów Powiatowego i Miejskiego Urzędu Informacji i Propagandy w Opolu, a także z zespołów starostw powiatowych w Grodkowie, Koźlu, Namysłowie, Niemodlinie, Oleśnie i Strzelcach Opolskich. Nieliczne – choć bardzo ważne – dokumenty zachowały się ponadto w zbiorach instytucji i redakcji kontrolowanych przez urząd cenzury m.in. w zespołach: Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Opolu, opolskiej redakcji miesięcznika „Odra” oraz Komitetu ds. Radia i Telewizji w Opolu.

Ze względu na zastosowane historyczne metody badań – indukcyjną i porównawczą – oraz dostępny zasób źródeł struktura niniejszej pracy ma charakter chronologiczny i chronologiczno-problemowy. Książkę podzielono na trzy rozdziały. W pierwszym z nich opisano genezę Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz rozbudowę struktur terenowych w zachodnich powiatach Górnego Śląska, jak również współdziałanie, ale też rywalizację różnych resortów w kwestii kontroli prasy, radia i działalności widowiskowej. W rozdziale drugim ukazano dzieje WUKPPiW w Opolu na tle zmieniających się zadań i metod działania GUKPPiW, a także starano się scharakteryzować lokalną kadrę cenzorską. Rozdział trzeci poświęcony jest analizie głównych obszarów działania opolskich cenzorów w okresie PRL.

W rozdziale pierwszym omówiono działalność urzędników lokalnych struktur Ministerstwa Informacji i Propagandy. Starano się ukazać zadania kontrolne urzędu oraz realizowany przez urzędników nadzór nad pra-

są i księgozbiorami. Działalność ta została zakończona wraz z likwidacją urzędów informacji i propagandy oraz przejęciem agend i zadań, a nawet majątku, przez powiatowe komórki urzędu kontroli prasy i publikacji.

Dalsza część rozdziału pierwszego została poświęcona genezie i pierwszym latom działalności Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, jego strukturom i rozszerzaniu kompetencji. Wyrazem tego były nowe ustawy regulujące zadania i organizację urzędu, a także informacje dotyczące roli narad krajowych urzędników cenzury oraz doboru i wykształcenia pierwszych kadr cenzorskich. W rozdziale znalazły się również informacje dotyczące powstania i działalności terenowych oddziałów GUKPPiW w zachodnich powiatach województwa śląskiego, potocznie zwanych Śląskiem Opolskim. Ukazano tu organizację miejskich i powiatowych komórek GUKPPiW oraz ich zadania związane z kontrolą widowisk, kin i zakładów graficznych. Starano się także uchwycić przemiany w strukturach GUKPPiW związane ze scalemieniem powiatowych struktur urzędu z administracją starostw powiatowych w 1948 r. Ostatnia część tego rozdziału została poświęcona działalności wydawniczej Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego, szykanom stosowanym przez funkcjonariuszy cenzury i UB wobec katolickich wydawców i instytucji oraz protestom przedstawicieli śląskiego Kościoła przeciw cenzurze prewencyjnej wdrażanej przez władze komunistyczne w latach 40. XX w.

Początek rozdziału drugiego dotyczy utworzenia województwa opolskiego i tym samym powstania Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Opolu. W tej części pracy starano się odpowiedzieć na pytania związane z zakresem i najważniejszymi zadaniami wojewódzkiego urzędu cenzury w Opolu na tle stale rozszerzanych kompetencji kontrolnych GUKPPiW. Omówiono tu również kolejne reformy GUKPPiW i placówek terenowych w latach 60., a następnie zmiany w strukturze i zadaniach urzędu w związku z reformą administracyjną kraju i likwidacją powiatów w 1975 r.

Ważnym problemem poddanym analizie w tej części pracy były działania opozycji, prowadzone w celu zliberalizowania ustawy o cenzurze, co stało się w okresie pierwszej „Solidarności”. Przedstawiono tu także aktywność organów cenzury w warunkach stanu wojennego oraz w ostatnich latach funkcjonowania reżimu komunistycznego. Odrębnym zagadnieniem podjętym w rozdziale drugim były „instrukcje cenzorskie” oraz rola cenzorów wojskowych odpowiedzialnych, w ramach GUKPPiW, za ochronę tajemnicy państwowej. Osobnej analizie poddano okoliczności powstawania „książek zapisów i zaleceń cenzorskich”, ich treść oraz przykładowe zapisy związane ze specyficzną sytuacją społeczno-polityczną w województwie opolskim. W części tej starano się także ukazać problemy dotyczące lokalizacji biur

cenzury na terenie Opola, ich wyposażenie, a także istotną kwestię przechowywania i brakowania akt cenzury – procesu, który przybrał na sile zwłaszcza pod koniec lat 70., po ucieczce Tomasza Strzyżewskiego do Szwecji.

Odrębnym zagadnieniem podjętym w tym rozdziale były kadry cenzorskie. Starano się ustalić najważniejsze dane dotyczące kierownictwa opolskiego urzędu, wykształcenia naczelników i dyrektorów opolskiej placówki z uwzględnieniem ich ścieżki zawodowej. Kolejny punkt dotyczył szeregowych pracowników opolskiej cenzury, a także takich problemów, jak stałe zmiany w zatrudnieniu w opolskim urzędzie, zwłaszcza w latach 50. i 60., oraz kwestii płacowych i specjalnego wynagradzania cenzorów. Starano się również odpowiedzieć na pytania związane z wykształceniem pracowników urzędu, szkoleniem zawodowym oraz profesjonalizacją zawodu. Problemy te zmieniały się z upływem lat i począwszy od lat 70. XX w. szkolenia oraz wykształcenie cenzorów stały się jednym z priorytetów w funkcjonowaniu urzędu. Ostatnią analizowaną kwestią była przynależność cenzorów do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Problem ten stanowił istotne zagadnienie w działalności opolskiego urzędu, gdyż szkolenia ideologiczne uważano za ważny element edukacji zawodowej cenzorów.

W rozdziale trzecim przedstawiono problem nadzoru cenzorskiego nad opolskimi wydawnictwami, prasą partyjną i radiem. W tym miejscu starano się ukazać zmieniające się metody kontroli prasy i radia oraz kategorie ingerencji związane z ochroną tajemnicy państwowej, zapisami cenzorskim oraz innymi przyczynami określanymi mianem „politycznych”. W rozdziale tym znalazł się także podrozdział poświęcony konfliktom cenzury z redakcją „Trybuny Opolskiej” oraz zadaniom pracowników WUKPPiW związanym z działalnością wydawniczą opozycji, a po 13 grudnia 1981 r. – działalnością propagandową miejscowego podziemia. Odrębne zagadnienie tu podjęte dotyczyło cenzurowania wydawnictw Kościoła katolickiego i prasy katolickiej. Zagadnienie to uznano za ważne ze względu na specyficzne metody postępowania cenzorów wobec tzw. wydawnictw wyznaniowych oraz znaczną liczbę ingerencji, dochodzącą w niektórych latach do 50 procent wszystkich skreśleń, jakie dotyczyły publikacji kościelnych i katolickich. Ingerencje te dotyczyły zwłaszcza „Wiadomości Urzędowych Kurii Biskupiej Śląska Opolskiego”, paksowskiego tygodnika „Katolik” oraz drukowanego w Opolu tygodnika katolickiego „Niedziela”, którego redakcja mieściła się w Częstochowie. W części tej znalazły się także informacje dotyczące współpracy cenzury z organami bezpieczeństwa i udziału pracowników WUKPPiW w procesach księży oskarżonych o „wrogą propagandę”.

Do zadań cenzorów należała także w różnych okresach kontrola księgozbiorów bibliotek publicznych i kościelnych. Zagadnieniu temu poświęco-

no odrębny podrozdział. W latach 50. XX w., w wyniku działań cenzorów i podległych im podczas akcji „czyszczenia” kadr bibliotekarskich, usunięto z opolskich bibliotek dziesiątki tysięcy książek, uznanych za „wrogie, szkodliwe lub nieaktualne”. Tytuły te jedynie w niewielkim procencie powróciły do opolskich księgozbiorów po przełomie 1989 r.

Niezwykle istotną częścią pracy cenzorów była tzw. kontrola widowiskowa, w ramach której sprawowali oni nadzór nad teatrami zawodowymi i amatorskimi, zespołami estradowymi oraz kabaretami, a także nad różnego typu wystawami i wernisażami. Problemowi temu poświęcono odrębną część omawianego rozdziału, w której starano się też przedstawić specyfikę pracy „cenzora widowiskowego” i związane z tą kwestią metody kontroli inscenizacji teatralnych i estradowych oraz dyscyplinowania niepokornych zespołów kabaretowych, w tym zwłaszcza amatorskich i studenckich. W podrozdziale tym przedstawiono również współdziałanie cenzorów z funkcjonariuszami Służby Bezpieczeństwa, którzy starali się wyeliminować „wrogie treści” ze spektakli teatralnych.

Ostatnia część rozdziału trzeciego dotyczy odbywającego się w Opolu od 1963 r. Krajowego Festiwalu Piosenki Polskiej. Program tej jednej z najważniejszych krajowych imprez muzycznych wstępnie kontrolowany był w Warszawie. Na barkach miejscowych cenzorów spoczywał nadzór m.in. nad odbywającymi się w opolskim amfiteatrze koncertami piosenkarzy i artystów kabaretowych. Z uwagi na rozmiary tej imprezy, jej ogólnopolski charakter oraz prowadzone transmisje telewizyjne i radiowe w działaniach tych brał udział cały zespół opolskich cenzorów. Propagandowy i rzeczywisty wizerunek festiwalu, na który w czasach PRL przyjeżdżały największe gwiazdy polskiej piosenki i kabaretu, a w charakterze gości – partyjni decydenci, przedstawiciele państw zaprzyjaźnionych oraz krajów zachodnich, polscy i zagraniczni dziennikarze, krytycy muzyczni, hipisi i artyści – starano się ukazać także przez pryzmat współdziałania cenzury ze Służbą Bezpieczeństwa oraz Wydziałem Propagandy KW PZPR w Opolu.

Niniejsza praca jest próbą ukazania pełnego i zniuansowanego obrazu dziejów opolskiej placówki cenzorskiej, przedstawionego na podstawie literatury przedmiotu i źródeł, co nie było łatwe z uwagi na brak wielu dokumentów celowo niszczonej przez funkcjonariuszy tej instytucji. Zamiar ten starano się zrealizować dzięki szerokiej kwerendzie, którą objęto różne archiwa w Polsce. Autor zdaje sobie sprawę z tego, że pewne kwestie wymagają jeszcze uzupełnienia, szczególnie problem relacji zachodzący pomiędzy kierownictwem GUKPPiW a KC PZPR oraz poszczególnymi resortami, w tym zwłaszcza Ministerstwem Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwem Obrony Narodowej. Na przeszkodzie do pełnego poznania tej kwestii staje jednak

brak dostępu do zespołu GUKPPIW przechowywanego w AAN w Warszawie, który od 1 stycznia 2012 r. pozostaje – z powodu trwających prac ewidencyjnych i konserwatorskich – niedostępny dla badaczy⁷⁷.

Ze względu na charakter pracy oraz specyficzną terminologię urzędu w tekście przytoczono liczne cytaty pochodzące z dokumentacji cenzorskiej, które starano się użyć w dosłownym brzmieniu⁷⁸. Wszelkie wyróżnienia zawarte w tekście dokumentu dokonane przez jego twórcę (spacjowanie, podkreślenia) zapisano natomiast w postaci druku rozstrzelonego. Wykorzystane w tekście materiały, pochodzące z zespołu GUKPPIW w AAN, zostały pozyskane w trakcie kwerendy przeprowadzonej, zanim zespół ten został oddany do opracowania, dlatego w treści pracy oraz pod zamieszczonymi w niej ilustracjami przywołane są stare sygnatury dokumentów.

* * *

Niniejsza praca mogła powstać dzięki wsparciu wielu osób. Autor pragnie podziękować za uwagi i wskazówki prof. Januszowi Dorobiszowi oraz prof. Michałowi Lisowi. Za pomoc w uzyskaniu dostępu do istotnych dokumentów cenzury dziękuje także prof. Kamili Budrowskiej. Osobne podziękowania kieruje pod adresem osób, które zgodziły się złożyć relacje i wyjaśnienia. Wyrazy wdzięczności składa również kierownictwu Archiwum Diecezjalnego w Opolu, a także pracownikom archiwów państwowych w Opolu, Rzeszowie i Zielonej Górze, których uwagi i merytoryczne wskazówki niewątpliwie ułatwiły i przyspieszyły prowadzoną kwerendę.

⁷⁷ Informacja dyrektora AAN T. Krawczaka o wyłączeniu z udostępniania zespołu GUKPPIW od dnia 1 I 2012 r., Warszawa 30 VI 2011 r., http://www.aan.gov.pl/container/801_19_2011.jpg (dostęp: 27.01.2019).

⁷⁸ B. Gogol, *Fabryka fałszywych tekstów...*, s. 20.